

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI TA'LIMNI
RIVOJLANTIRISH RESPUBLIKA
ILMIY-METODIK MARKAZI

Eko-madaniyat va
ekologik savodxonlikni
rivojlantirish

Mavzu: Barqaror rivojlanish uchun ta'lim – kelajak avlodlar uchun mas'uliyat

Ushbu darsda Barqaror rivojlanish uchun ta'lim (BRM)
tushunchasi va uning asosiy yo'nalishlarini o'rganamiz.

Barqaror rivojlanish nima va nima uchun muhim?

Birlashgan Millatlar Tashkiloti (BMT) Bosh kotibi **Pan Gi Mun** 2007-yilda shunday degan edi: **“Biz kelajakni o‘z qo‘limizda ushlab turamiz. Biz birgalikda nevaralarimizning “nega to‘g‘ri ish qila olmadingiz?” deb so‘ramasliklari va oqibatlarni o‘z boshlaridan kechirmasliklari uchun harakat qilishimiz kerak.”** Bu so‘zlar BMTning asosiy g‘oyasi bo‘lgan barqaror rivojlanish konsepsiyasining mohiyatini ochib beradi.

Barqaror rivojlanish – bu kelajak avlodlarning o‘z ehtiyojlarini qondirish imkoniyatiga putur yetkazmasdan, hozirgi avlodning ehtiyojlarini qondirishga qaratilgan rivojlanishdir.

Barqaror rivojlanishning uch ustuni

Barqaror rivojlanish **atrof-muhit**, **ijtimoiy soha** va **iqtisodiyot**ni uyg'unlashtirish g'oyasiga asoslanadi. Bu uchta soha bir-biri bilan chambarchas bog'liq va ularning muvozanati muhimdir.

Atrof-muhit

Tabiiy resurslarni saqlash, ifloslanishni kamaytirish va ekotizimlar salomatligini ta'minlash.

Ijtimoiy Soha

Tinchlik, gender tengligi, qashshoqlikni kamaytirish, ta'lim va sog'liqni saqlash imkoniyatlarini oshirish.

Iqtisodiyot

Barqaror ishlab chiqarish va iste'mol, innovatsion texnologiyalarni joriy etish va samarali boshqaruv.

Ilgari iqtisodiy rivojlanishning salbiy ijtimoiy va ekologik oqibatlari muqarrar deb hisoblanardi. Biroq, bugungi kunda biz inson va atrof-muhit farovonligiga tahdid soladigan rivojlanish yo'lining barqarorlik paradigmasida o'rni yo'qligini tushunib yetdik.

Rio deklaratsiyasi tamoyillari

1992-yilda Rio-de-Janeyroda bo'lib o'tgan BMTning **Atrof-muhit va Rivojlanish bo'yicha konferensiyasi** (Yer sammiti) natijasida qabul qilingan Rio deklaratsiyasi barqaror rivojlanish tamoyillarini yanada kengaytirdi. Uning 27 ta tamoyili orasida quyidagilar alohida o'rin tutadi:

- **Inson huquqlari:** Tabiat bilan uyg'unlikda sog'lom va samarali hayot.
- **Qashshoqlikni tugatish:** Dunyo miqyosida qashshoqlikka barham berish.
- **Ekologik integratsiya:** Atrof-muhitni muhofaza qilish rivojlanish jarayonining ajralmas qismi.
- **Xalqaro hamkorlik:** Atrof-muhit sohasidagi xalqaro harakatlar.
- **Barqaror ishlab chiqarish va iste'mol:** Ishlab chiqarish va iste'molning barqaror bo'lmagan shakllarini kamaytirish.
- **Ayollarning ishtiroki:** Barqaror rivojlanishga erishish uchun ularning to'liq ishtiroki zarur.
- **Tinchlik va taraqqiyot:** tinchlik, taraqqiyot va atrof-muhitni muhofaza qilish o'zaro bog'liq va ajralmasdir
- **Oshkoralik va javobgarlik:** Hukumat qarorlari qabul qilishda shaffoflik.

O'zbekistonning Barqaror Rivojlanish Maqsadlari

O'zbekiston Respublikasi 2015-yildan boshlab BMTning "Barqaror rivojlanish maqsadlari (BRM)"ni milliy strategiyaga integratsiya qilish jarayonini boshlagan va 2030-yilgacha bo'lgan "Barqaror rivojlanish milliy maqsadlari" qabul qilindi. Ekologiya va atrof-muhitni muhofaza qilish bilan bog'liq ustuvor yo'nalishlar quyidagilardan iborat:

Toza ichimlik suvi va sanitariya (BRM 6)

Aholi uchun xavfsiz va toza suv manbalaridan foydalanishni kengaytirish.

Arzon va toza energiya (BRM 7)

Qayta tiklanuvchi energiya manbalarini rivojlantirish, energiya samaradorligini oshirish.

Mas'uliyatli iste'mol va ishlab chiqarish (BRM 12)

Chiqindilarni kamaytirish, qayta ishlash tizimini kuchaytirish.

Iqlim O'zgarishiga qarshi kurash (BRM 13)

Iqlim siyosatini ishlab chiqish va milliy dasturlar orqali amalga oshirish.

Quruqlikdagi ekotizimlarni saqlash (BRM 15)

Cho'llanish va degradatsiyaga qarshi kurash, o'rmon maydonlarini kengaytirish.

Ekologik tafakkurni rivojlantirish

Barqaror rivojlanish maqsadlariga erishishda asosiy vositalardan biri – bu ekologik tafakkurni rivojlantirishdir. Ekologik tafakkur insonning tabiat va jamiyat o'rtasidagi o'zaro bog'liqlikni anglash, resurslardan oqilona foydalanish, ekologik mas'uliyatni his qilish qobiliyatidir.

Ta'lim tizimida ekologik savodxonlik

Maktab va oliy ta'lim dasturlariga ekologik bilimlarni kiritish, "Ekologik madaniyat" kurslarini tashkil etish.

Ekologik targ'ibot

Yoshlar orasida "Yashil makon" loyihasi, ekologik festivallar, chiqindilarni saralash tashabbuslari orqali ongini shakllantirish.

O'quv dasturiga Barqarorlikni kiritish

O'quv dasturlariga Barqarorlik tamoyillarini kiritish, o'quvchilarga kundalik hayotdagi oddiy qarorlarning global ta'sirini anglashga yordam beradi.

Misol: Kiyim Ishlab Chiqarish

- **Xomashyo yetishtirish:** 1 dona paxta futbolkasini ishlab chiqarish uchun o'rtacha 2700 litr suv sarflanadi.
- **Ishlab chiqarish va bo'yash:** Kimyoviy moddalar to'g'ri tozalanmasa, tabiatga zarar yetkazishi mumkin.
- **Transport va savdo:** Uzoq masofalarga tashish yoqilg'i sarfi va uglerod izini oshiradi.
- **Foydalanish davri:** Tez-tez yuvish suv, elektr energiya va kimyoviy yuvish vositalarini talab qiladi. Eski kiyimlar chiqindiga aylanadi.

Ushbu ma'lumotlar asosida o'quvchi o'zining oddiy xaridi ham ekologik zanjirning bir bo'lagi ekanligini anglaydi va kiyim tanlashda mas'uliyatli iste'molchi bo'lish odatini shakllantiradi.

Ekologik ongni rivojlantirish bo'yicha savollar

Ushbu savollar va ilmiy izohlar o'quvchilarda ekologik tafakkurni shakllantirish, muammolarga ilmiy-nazariy nuqtayi nazardan qarashni o'rgatishda samarali vosita bo'lib xizmat qiladi.

- **Nima uchun cho'llanish jarayoni ekologik muammolardan biri hisoblanadi?**

Tuproq unumdorligining pasayishi, o'simlik qoplami kamayishi va biologik xilma-xillikning yo'qolishi. Bu mahalliy va global muammo.

- **Nima uchun suvni tejash – faqat iqtisodiy emas, balki ekologik zarurat hisoblanadi?**

Tabiat muvozanatini saqlash, yerning sho'rlanishini kamaytirish, bioxilma-xillikni asrash va kelajak avlodlar uchun resurslarni ta'minlash nuqtai nazaridan zarur.

- **Agar daraxtlar soni keskin kamayib ketsa, insonlarning hayoti qanday o'zgaradi?**

Atmosferadagi karbonat angidrid miqdori oshib, iqlim o'zgarishi tezlashadi, havo sifati yomonlashadi, tuproq eroziyasi kuchayadi.

- **Nega plastik chiqindilar inson hayoti uchun xavfli bo'lib qolmoqda?**

Juda sekin parchalanadi, mikroplastik shaklida suv, havo va oziq-ovqat zanjiriga kirib, inson salomatligiga xavf tug'diradi.

BRM dasturlari: Tizimli yondashuv

Milliy darajadagi jarayon

- Ta'lim vazirligi tomonidan tizimli va puxta yondashuv
- Jamoatchilik ishtirokini ta'minlash
- Oshkoralik tamoyillariga amal qilish
- Manfaatdor tomonlar bilan maslahatlashuvlar

Sinf darajasidagi jarayon

- O'qituvchilar tomonidan mavzu va barqarorlik o'rtasidagi bog'liqlikni ko'rsatish
- Amaliy misollar orqali tushuntirish
- Kundalik hayotiy misollardan foydalanish
- Fanlararo bog'liqlikni ta'minlash

Barqaror rivojlanishning uch asosiy komponenti

O'quv dasturlarini yaratishda uchala komponentni muvozanatli tarzda qamrab olish muhim. Mahalliy sharoitlar va madaniy xususiyatlarni inobatga olgan holda dolzarb masalalarni tanlash zarur.

O'zbekistonda ekologik tafakkurni rivojlantirish yo'nalishlari

Ta'lim tizimida ekologik savodxonlik

- Maktab va oliy ta'lim dasturlariga ekologik bilimlarni kiritish
- "Ekologik madaniyat" kurslarini tashkil etish
- O'qituvchilar malakasini oshirish

Amaliy loyihalar

- Suvni tejash texnologiyalari
- Qayta tiklanuvchi energiya loyihalari
- Quyosh panellari, shamol elektr stansiyalari

Ekologik targ'ibot

- "Yashil makon" umumxalq loyihasi
- Ekologik festivallar va tadbirlar
- Chiqindilarni saralash tashabbuslari

Fanlarni ekologik tafakkur bilan integratsiya qilish

Kimyo fanida

Maishiy kimyo vositalaridan xavfsiz foydalanish, kislotali yomg'ir va uning ekologik oqibatlari, plastmassaning chidamliligi va chiqindilar muammosi.

Fizika fanida

Barqaror energiya ishlab chiqarish, qayta tiklanuvchi energiya manbalari, mustahkam materiallarning barqaror infratuzilma yaratishdagi ahamiyati.

Biologiya fanida

Biologik xilma-xillik, ekotizimlar muvozanati, ifloslangan suv bilan bog'liq salomatlik xavflari, inson huquqlari va barqaror jamiyat yaratish.

Geografiya fanida

Iqlim o'zgarishi, cho'llanish jarayoni, suv resurslarining taqsimlanishi, global ekologik muammolar va xalqaro hamkorlik zaruriyati.

Barcha fanlarda ekologik tamoyillarni yoritish orqali o'quvchilarda keng qamrovli tushuncha va ko'nikmalarni shakllantirish mumkin.

Kiyim ishlab chiqarish jarayonining ekologik tahlili

Xomashyo yetishtirish va olish

1 dona paxta futbolkasini ishlab chiqarish uchun o'rtacha 2700 litr suv sarflanadi. Paxta, jun, ipak yoki sintetik tolalar ishlab chiqarish jarayonida ko'p miqdorda kimyoviy moddalar qo'llaniladi.

Transport va savdo

Kiyim mahsulotlari ko'pincha boshqa mamlakatlarda ishlab chiqarilib, uzoq masofalarga tashiladi. Bu jarayonda yoqilg'i sarfi va uglerod izi ortadi.

Ishlab chiqarish va bo'yash

Fabrikalarda kiyimni bo'yash uchun turli kimyoviy moddalar ishlatiladi. Bu moddalar daryolarga yoki tuproqqa tushib, tabiatga zarar yetkazishi mumkin.

Foydalanish va chiqindi

Kiyimlarni yuvish, modaga ergashish oqibatida eski kiyimlarning chiqindiga aylanishi. Har yili millionlab tonna kiyim chiqindilari poligonlarga tashlanadi yoki yoqiladi.

O'quvchilar ekologik tafakkurini baholash

Baholash savollari:

1. Siz xarid qilayotgan kiyim tabiiy materiallardan tayyorlanganmi yoki sintetik tolalardanmi?
2. Kiyimni qancha vaqt kiyishni rejalashtirasiz? U sifatli va chidamliligi yuqorimi?
3. Siz foydalanmay qolgan kiyimni qayta ishlash, boshqalarga berish yoki xayriya qilish mumkinmi?
4. Qaysi brendni tanlayapsiz? U ishlab chiqarishda eko-standartlarga amal qiladimi?

Shakllanadigan ko'nikmalar:

- Mas'uliyatli iste'molchi bo'lish
- Xarid qarorlarining ekologik oqibatlarini anglash
- Qayta ishlash va qayta foydalanish madaniyati
- Uglerod izini kamaytirish ko'nikmasi
- Barqaror hayot tarzini tanlash

O'quv dasturlarini madaniyat va qadriyatlar bilan uyg'unlashtirish

“

Tabiatga ehtirom g'oyalarini milliy qadriyatlar bilan bog'lash muhim. Adabiyot darslarida **Navoiy**, **Yassaviy**, **Ogahiy** asarlaridan tabiat haqidagi hikmatlarni muhokama qilish o'quvchilarda ekologik tafakkurni rivojlantiradi.

“

“

Xalq og'zaki ijodida tabiat unsurlari – suv, tuproq, havo va o'simliklar bilan bog'liq ko'plab **maqollar**, **rivoyatlar** va **ertaklar** mavjud. Ularni zamonaviy ekologik muammolar kontekstida qayta talqin qilish mumkin.

“

Barqaror rivojlanish konsepsiyasi ko'p jihatdan an'anaviy o'zbek qadriyatlari – **tejamkorlik**, **tabiatga hurmat**, kelgusi avlodlar oldidagi **mas'uliyat** tuyg'usi bilan uyg'unlashadi. Bu uyg'unlikni o'quv dasturlarida aks ettirish tavsiya etiladi.

Ekologik tafakkurni rivojlantirishga oid namunaviy savollar

Cho'llanish jarayoni

Nima uchun cho'llanish jarayoni ekologik muammolardan biri hisoblanadi?

Izoh: Cho'llanish – tuproq unumdorligining pasayishi, o'simlik qoplami kamayishi va biologik xilma-xillikning yo'qolishi jarayonidir. Bu jarayon dehqonchilik yerlarining hosildorligini pasaytiradi, hayvonot va o'simlik dunyosini qisqartiradi.

Daraxtlar ahamiyati

Agar daraxtlar soni keskin kamayib ketsa, insonlarning hayoti qanday o'zgaradi?

Izoh: Daraxtlar kislorod manbai bo'lib, CO_2 ni yutadi va havoni tozalaydi. Daraxtlar kamaysa, atmosferadagi karbonat angidrid miqdori oshib, iqlim o'zgarishi tezlashadi, havo sifati yomonlashadi.

Bunday savollar o'quvchilarda tanqidiy fikrlashni rivojlantiradi va ularni global ekologik muammolar haqida chuqurroq o'ylashga undaydi.

Barqaror kelajak uchun innovatsion yondashuvlar

Fuqarolik jamiyati ishtiroki

NNT, mahalliy jamoalar va yoshlar tashkilotlarining ekologik tashabbuslarini qo'llab-quvvatlash. Maktablar va jamoat tashkilotlari hamkorligini rivojlantirish.

Innovatsiya va texnologiyalar

Ekologik monitoring, aqlli qishloq xo'jaligi (smart agriculture), energiya samarali texnologiyalarni ta'lim muassasalarida joriy etish va o'rgatish.

Barqaror iste'mol madaniyati

Chiqindilarni kamaytirish, qayta ishlash va "nol chiqindi" yondashuvini ta'lim jarayonida targ'ib qilish, amaliy loyihalar orqali o'rgatish.

Barqaror rivojlanish uchun ta'lim – bu faqat bilim berish emas, balki yangi avlodda ekologik mas'uliyat, ijtimoiy adolat va iqtisodiy barqarorlik qadriyatlarini shakllantirishdir. Buning uchun innovatsion pedagogik usullar, zamonaviy texnologiyalar va jamiyatning barcha qatlamlari hamkorligini talab qiladi.

Maktabda chiqindilarni qayta ishlash tashabbusi

Bu amaliy mash‘ulotda o‘quvchilar chiqindilarni saralash va qayta ishlash bo‘yicha ekologik savodxonlikni shakllantirib, guruhda hamkorlikda ishlash va tashabbuskorlik ko‘nikmalarini rivojlantirishadi.

Kirish	5 min	Qisqa savol bilan kirish: Maktabimizda har kuni qancha chiqindi hosil bo‘lishini o‘ylab ko‘rganmisiz?	O‘z fikrlarini aytadi, muammo ustida fikr yuritadi.
Guruhiy Loyiha Ishi	25 min	Guruhlarga topshiriq beradi: Maktabda chiqindilarni qayta ishlash tashabbusi bo‘yicha kichik loyiha ishlab chiqish.	Guruh ichida loyiha ishlab chiqadi: Loyiha nomi, maqsadi, bosqichlari, kutilayotgan natijalar, zarur resurslar.
Taqdimot	10 min	Guruhlarni navbat bilan taqdimot qilishga chaqiradi. Savollar beradi.	Har bir guruh o‘z loyihasini taqdim etadi, boshqa guruhlarning savollariga javob beradi.
Xulosa va Baholash	5 min	Loyihalarni baholash mezonlari bo‘yicha umumiy fikr bildiradi. Yakuniy savol: Agar bu tashabbus maktabimizda joriy qilinsa, qanday o‘zgarishlar yuz beradi?	Guruhlar o‘z xulosalarini aytadi.

Loyiha ishi:

“Chiqindisiz maktab – Barqaror kelajak sari qadam”

Ushbu taqdimotda maktabda atrof-muhitni muhofaza qilish bo'yicha muhim tashabbus – “Chiqindisiz maktab” loyihasini batafsil ko'rib chiqamiz. Bu loyiha nafaqat chiqindilarni kamaytirish, balki maktab jamoasi orasida ekologik ongni oshirishga ham qaratilgan.

Loyihaning maqsadlari

Toza muhit – yorqin kelajak!

Chiqindilarni kamaytirish va saralash

Maktabda hosil bo'ladigan chiqindilar miqdorini sezilarli darajada qisqartirish hamda ularni to'g'ri saralash tizimini joriy etish.

Ekologik mas'uliyatni shakllantirish

O'quvchilar va o'qituvchilar ongida atrof-muhitga bo'lgan mas'uliyatni oshirish va ularni ekologik faoliyatga jalb qilish.

Maktab muhitini yaxshilash

Qayta ishlash orqali maktab hududini yanada toza, sog'lom va yashash uchun qulay qilish, uning barqaror rivojlanishiga hissa qo'shish.

Amalga oshirish bosqichlari

Loyiha o'z ichiga bir necha muhim bosqichlarni oladi, bu esa uning muvaffaqiyatli bajarilishini ta'minlaydi.

01

Saralash qutilarini o'rnatish

Maktab hududiga plastmassa, qog'oz, shisha va umumiy chiqindilar uchun maxsus rangli va belgilangan saralash qutilari joylashtiriladi.

02

Ekologik targ'ibot va ta'lim

O'quvchilarni chiqindilarni to'g'ri saralashga o'rgatish maqsadida plakatlar, interaktiv dars mashg'ulotlari, viktorinalar va ekologik o'yinlar tashkil etiladi.

03

Yig'ish va qayta ishlash markazlariga topshirish

Saralangan chiqindilar muntazam ravishda yig'ilib, mahalliy qayta ishlash markazlariga topshiriladi. Bu jarayonni nazorat qilish uchun mas'ul shaxslar tayinlanadi.

Yaratuvchanlik va amaliyot

Loyihaning muhim qismi amaliy tadbirlar orqali o'quvchilarni faol jalb qilishdir. **“Qayta ishlash kuni”** kabi tadbirlar orqali ular chiqindilardan yangi va foydali narsalar yasashni o'rganadilar. Bu ularda **ijodiy fikrlashni** rivojlantiradi va **chiqindilar resurs ekanligini** anglatadi.

- Eski qog'ozlardan yangi daftarcha yasash
- Plastik idishlardan dekorativ buyumlar tayyorlash
- Chiqindi materiallardan san'at asarlari yaratish

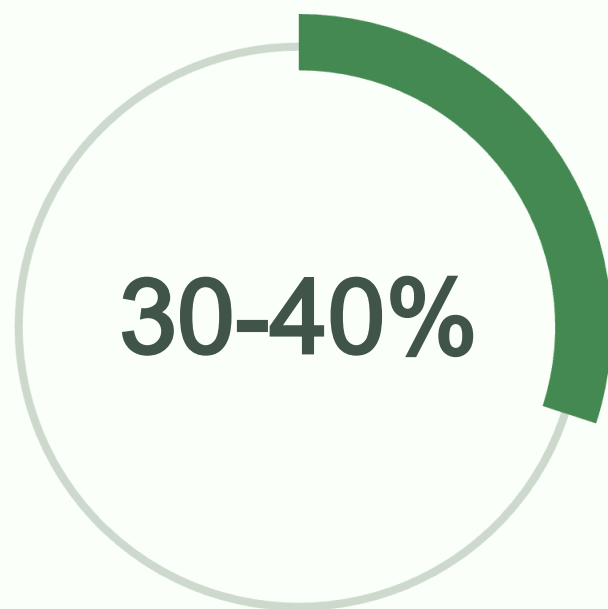
Taraqqiyotni kuzatish va hisobot berish

Loyiha davomida o'quvchilarning faol ishtirokini ta'minlash va erishilgan natijalarni baholash uchun maxsus tizim joriy etiladi. Har bir guruh oylik hisobot va kuzatuv jurnali yuritadi.

- Har oy yig'ilgan chiqindilar miqdorini qayd etish
- Saralash jarayonidagi xatolar va ularni bartaraf etish bo'yicha takliflar
- Loyihaning ijobiy va salbiy tomonlari bo'yicha mulohazalar
- Guruh a'zolarining individual hissasi

Kutilayotgan natijalar

Chiqindilar kamayishi

Maktabda chiqindilar miqdori sezilarli darajada, ya'ni 30-40% gacha kamayishi kutilmoqda.

Amaliy ko'nikmalar

O'quvchilarda chiqindilarni saralash va qayta ishlash bo'yicha mustahkam amaliy ko'nikmalar shakllanadi.

Ekologik madaniyat

Maktab jamoasida ekologik madaniyat va mas'uliyat hissi ortadi, bu esa ularning kundalik hayotida ham aks etadi.

Moliyaviy va ekologik foydalar

Loyiha maktab uchun nafaqat ekologik, balki iqtisodiy foyda ham keltiradi. Qayta ishlashga topshirilgan qog'oz va plastmassa maktab uchun kichik, ammo barqaror daromad manbai bo'lib xizmat qiladi.

- Yig'ilgan mablag'lar **ekologik loyihalarni qo'llab-quvvatlashga yo'naltirilishi** mumkin.
- Maktab hududi yanada toza va obod bo'ladi, bu esa ta'lim muhitiga **ijobiy ta'sir ko'rsatadi**.
- **Resurslarni tejash** va **tabiatni asrashga** hissa qo'shish orqali ijobiy imij yaratiladi.

Zarur resurslar

Loyiha muvaffaqiyati uchun quyidagi resurslar zarur:

Maxsus saralash qutilari

Chiqindilarni saralash uchun rangli belgilar bilan jihozlangan qutilar.

Inson resurslari

Ekologiya o'qituvchisi, sinf rahbarlari va faol o'quvchilar guruhlari.

Hamkorlik

Mahalliy ekologik tashkilotlar va qayta ishlash markazlari bilan yaqin hamkorlik.

Axborot materiallari

O'quvchilar uchun plakatlari, qo'llanmalar va ko'rgazmali materiallar.

Keyingi qadamlar va chorlov

Biz barchani, maktab ma'muriyatidan tortib har bir o'quvchigacha, "Chiqindisiz maktab" tashabbusiga qo'shilishga va ushbu muhim loyihaning bir qismi bo'lishga chorlaymiz.

- **Targ'ibot kampaniyasini boshlash:** Loyihaning ahamiyatini tushuntirish va ishtirokchilarni jalb qilish.
- **Resurslarni ta'minlash:** Saralash qutilari va kerakli materiallarni xarid qilish.
- **Hamkorlikni mustahkamlash:** Mahalliy tashkilotlar bilan shartnomalar tuzish.
- **Muntazam monitoring:** Natijalarni baholash va jarayonni takomillashtirish.

Yakuniy xulosa va qadamlar

Barqaror rivojlanish uchun ta'lim har bir shaxsning ekologik ongini shakllantirishda muhim rol o'ynaydi. Bugun o'rgangan bilimlarimizni amalda qo'llash orqali kelajak avlodlar uchun mas'uliyatni o'z zimmamizga olamiz.

Esda tuting: Har bir harakat muhim!

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI TA'LIMNI
RIVOJLANTIRISH RESPUBLIKA
ILMIY-METODIK MARKAZI

Eko-madaniyat va
ekologik savodxonlikni
rivojlantirish

E'TIBORINGIZ UCHUN TASHAKKUR!

<https://linktr.ee/trmuz>

<https://trm.uz>

<https://www.facebook.com/trmuz>

https://www.youtube.com/@trm_uz

https://www.instagram.com/trm_uz/

